

ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՀՈԳԵԳԱԼՍՏՅԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ԾԵՐՈՒՆԻՆ ԵՎ ՇՆԱԳԼՈՒԽԸ

Քրիստոս համբարձվելուց առաջ առաքյալներին ասաց, որ կուղարկի Մխիթարիչին՝ Սուրբ Հոգուն: Ղուկաս Ավետարանիչը գրում է. «Եվ ահա Ես ուղարկում եմ ձեզ Իմ Հոր խոստումը, իսկ դուք նստեցեք Երուսաղեմ քաղաքում, մինչև որ երկնքից գործությամբ զգեստավորվեք» (ԻԴ 49): Հովհաննու Ավետարանում Սուրբ Հոգու գալստյան մասին հիշվում է երիցս: Առաջին անգամ Հիսուս այս մասին ասում է Ոտնվայից հետո. «Եվ Ես պիտի աղաչեմ Հորը, և Նա մի այլ Մխիթարիչ պիտի տա ձեզ, որպեսզի հավիտյան ձեզ հետ բնակվի: Ճշմարտության Հոգին, որին այս աշխարհը չի կարող ընդունել, որովհետև Նրան չի տեսնում և Նրան չի ճանաչում, բայց դուք ճանաչում եք Նրան, որովհետև ձեզ մոտ պիտի բնակվի և ձեր մեջ պիտի լինի» (ԺԴ 16-17):

Հիսուս, շարունակելով խոսքը, այնուհետև ասում է. «Բայց Ես ճշմարիտն եմ ասում ձեզ, լավ է ձեզ համար, որ Ես գնամ, որովհետև եթե Ես չգնամ, Մխիթարիչը ձեզ մոտ չի գա, իսկ եթե գնամ, Նրան կուղարկեմ ձեզ մոտ... Երբ որ գա Նա, ճշմարտության Հոգին, ամենայն ճշմարտությամբ կառաջնորդի ձեզ, որովհետև ոչ թե Ինքն Իրենից կխոսի, այլ ինչ լսի, այն կխոսի և գալիք բաների մասին կպատմի ձեզ» (ԺԶ 7, 13-14):

Գործք Առաքելոցի սկզբում ևս երկիցս հիշատակվում է Սուրբ Հոգու գալստյան մասին: Խորհրդավոր ընթերցմի ժամանակ Հիսուսի խոսքերի վկայակոչմամբ ասվում է. «Հովհաննեսը մկրտեց ջրով, բայց դուք այս օրերից ոչ շատ հետո պիտի մկրտվեք Սուրբ Հոգով» (Ա 5): «Գործք Առաքելոցում» Համբարձման նկարագրության մեջ ասվում է, որ երբ աշակերտները Հիսուսին հարցնում են Իսրայելի թագավորության վերահաստատման մասին, համբառնալուց առաջ Քրիստոս պատասխանում է. «Ձեզ տրված չէ իմանալ այն ժամերը և ժամանակները, որ Հայրը հաստատեց Իր իշխանության մեջ, այլ երբ Սուրբ Հոգին իջնի ձեր վրա, գործություն պիտի առնեք և Ինձ վկաներ պիտի լինեք Երուսաղեմում, ամբողջ Հրեաստանում ու Սամարիայում և մինչև երկրի ծայրերը» (Ա 7-8):

Սուրբ Հոգու էջքի մասին «Գործք Առաքելոցում» ասվում է. «Երբ Պենտեկոստեի օրերը լրացան, բոլորը միասիրտ, միատեղ էին: Եվ հանկարծակի երկնքից հնչեց մի ձայն՝ սաստիկ հողմից եկած ձայնի նման և լցրեց ամբողջ այն տունը, ուր նստած էին: Եվ նրանց երևացին բաժանված լեզուներ, նման բոցեղեն լեզուների, որոնք և նստեցին նրանցից յուրաքանչյուրի վրա: Եվ բոլորը լցվեցին Սուրբ Հոգով ու սկսեցին խոսել ուրիշ լեզուներով, ինչպես որ Սուրբ Հոգին նրանց խոսել էր տալիս»: (Բ 1-4):

Հոգեգալստյամբ կատարվեցին Եզեկիել մարգարեի, Դավթի, Սողոմոնի և Հովել մարգարեի խոսքերը. «Նոր սիրտ եմ տալու Ձեզ, նոր հոգի եմ դնելու ձեր մեջ. ձեր մարմիններից հանելու եմ քարեղեն սիրտն ու մարմնեղեն սիրտ եմ տալու ձեզ, Իմ հոգին եմ տալու ձեզ» (Եզեկ. ԼԶ 26), «Տիրոջ խոսքով ստեղծվեց երկինքը, և Իր բերանի շնչով՝ Նրա բոլոր գործությունները» (Մաղմ. ԼԲ 6), «Արդարև, Տիրոջ հոգին լցնում է տիեզերքը, և Նա, ով պահում է ամեն ինչ, գիտե, թե ով ինչ է բարբառում» (Իմաստ. Սող. Ա 7), «Այն օրերին Իմ հոգուց կհեղեմ Իմ ծառաների վրա, Իմ աղախիներին վրա, ո-

րոնք կմարգարեանան» (Հովել Բ 29):

Հոգեգալուստը տեղի ունեցավ Պենտեկոստեի տոնին, որը հրեաները կատարում էին ի հիշատակ Սինա լեռան վրա Մովսեսին տրված Տասնաբանյայի՝ տասը պատվիրանների: Ինչպես գրում է Գրիգոր Տաթևացին, եգիպտական գերությունից ելնելուց հետո հիսուններորդ օրը անապատում տրվեց Հին Ուխտի կանոնը, և Հիսուսի խաչելությունից հիսուն օր հետո Վերնատանը տրվեց Նոր Ուխտի իմացությունը, որն առաքյալները քարոզելու էին ողջ աշխարհում¹:

Պենտեկոստեն, որն հունարեն նշանակում է Հիսուններորդ կամ Հիսուններորդ օր, հրեական նշանավոր տոներից էր և կատարվում էր Պասեֆից՝ Զատիկից հիսուն օր հետո, ինչպես ասացինք, ի հիշատակ Տասնաբանյայի ընծայման, ու նաև նվիրված էր բերքի երախայրիքը Աստծուն նվիրելուն: Ինչպես որ Զատիկին էին մեծ թվով հրեաներ հավաքվում Երուսաղեմում, այնպես էլ այս տոնին էր բազմամարդ դառնում Երուսաղեմը, և ինչպես որ Հիսուսի խաչելությանը Զատիկի տոնին բազմաթիվ ականատեսներ եղան, այնպես էլ հարկավոր էր, որ Սուրբ Հոգու իջմամբ աստվածային փառքի հայտնությունը Պենտեկոստեի տոնին ներկա եղողները տեսնեին: Ինչպես Հովհան Ոսկեբերանն է գրում, Սուրբ Հոգին այս նշանավոր տոնին իջավ, որպեսզի խաչելության ժամանակ Նրա անարգանքը տեսնողները տեսնեն և Նրա փառքը²:

Սուրբ Հոգու՝ Պենտեկոստեին իջնելու և այս օրվա հին ու նոր տոների խորհուրդների մասին Մաղաքիա արքեպս. Օրմանյանը գրում է. «Տօնին գլխաւոր նշանակութիւնը Սինեական օրինաց տուուչութիւնն էր, որ առաջին Զատիկէն կամ Եգիպտոսէ ելնելէն իբր յիսուն օր ետքը տեղի ունեցած էր, իսկ գլխաւոր արարողութիւն նոր հունձքին երախայրիքը նուիրելու եւ ճաշակելու օրէնքն էր, որուն համար հրէայք այդ օրը Տօն երախայրեաց հնձոց կը կոչէին: Օրէնքը կը հրամայէր այն օր Աստուծոյ նուիրել նոր ցորենի պաներ, այսինքն նկանակներ եւ զոհել եօթն որոջ եւ մէկ զուարակ նորահաս հօտէն եւ երկու խոյեր: Հրամայուած էր, որ այս նուէրն ու զոհը չըրած նոր ցորեն չուտուի. «Եւ զամենայն մուրկ փխրեալ մի ուտիցէք մինչեւ յօրն, յորում մատուցանեցէք պատարագս»³:

Սուրբ Հոգու էջքի ժամանակ հնչած ձայնի և բոցեղեն լեզուների մասին Ոսկեբերանը գրում է, որ ի հավաստումն Սուրբ Հոգու իջման, ձայնը հնչեց ականջին լսելի լինելու համար, իսկ բոցեղեն լեզուները իջան աչքին տեսանելի լինելու համար⁴:

Գրիգոր Տաթևացին էլ, նկատի ունենալով բոցեղեն լեզուները, գրում է, որ այն կարծրերը հալեցնում է, իսկ թույլերը պնդեցնում, ինչպես որ հրից մետաղը հալում է և կավը թրծվում, այնպես էլ անհավատների սիրտը հալեց և հավատքի բերեց, իսկ առաքյալներին կարծրացրեց, ամրացրեց իրենց հավատքում, որ ողջ աշխարհով աներկյուղ քարոզեն Ավետարանը⁵:

Նույն ձևով, Շարակնոցի Հոգեգալստյան կանոնում է ասվում.

Առաքելոյ աղանոյ, իջանելով մեծաձայն հրնչմամբ,
Ի բարձանց ի նմանութիւն լուսոյ փայլման,
Հրազինեաց անկիզելի զաշակերտսն,

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմերան հատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 172:

² Մեկնութիւն գործոց Առաքելոց խմբագիր արարեալ նախնեաց յՈսկեբերանէ եւ յԵփրեմէ, Վենետիկ, 1839, էջ 45:

³ Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, Համապատում, Կ. Պոլիս, 1913, էջ 1016:

⁴ Толковая Библия, том десятый, С. Петербург, 1912, стр. 13.

⁵ Շարակնոց, Վաղարշապատ, էջ 286:

Մինչդեռ նըստեին ի սուրբ Վերնատանն⁶:

Սուրբ Հոգու հրանման իջնելով՝ աշակերտներին ոսկու նման մաքրելու միտքն ենք գտնում և հետևյալ տողերում.

Մարսափելի հողմոյ նըման ահեղագոչ սաստիկ հընչմամբ
Երևեցար ի Վերնատանն Հոգիդ դասուն երկոտասան,
Որք առ ի Քէն մըկըրտեցան, որպէս զոսկի հրով մաքրեցան,
Մաքրեա ի մէնջ զմէզ մեղաց և ըզզեցո ըզլոյս փառաց⁷:

Սուրբ հոգով առաքյալների գորանալու և Ավետարանը աներկյուղ քարոզելու մասին Մաղաքիա արքեպս. Օրմանյանը գրում է. «Հոգւոյն Սրբոյ գալստեան բուն իմաստը աստուածային շնորհաց աշակերտներուն վրայ ներքնապէս հեղումն է, ներքին զօրութիւն մը, որ անոնց հոգիին վրայ կազդէ, միտքը կը լուսաւորէ, սիրտը կուղղէ, կամքը կը զօրացնէ, վարանումը կը փարատէ, արիւթիւն կը ներշնչէ եւ ազդեցութիւն ընելու կարողութիւն կու տայ: Այդ էր, որ առաքեալներուն պէտք էր, այդ էր, զոր Յիսուս խոստացեր էր եւ այդ էր, որ յատուկ եւ յայտնի կերպով նոյն օր պարգեւուեցաւ Վերնատան մէջ եղողներուն: Շնորհքը իմանալի էր, հոգեկան և ներքին, սակայն Աւետարանի յաղթութեան նշանակութիւնը պէտք էր տեսանելի եւ նիւթական եւ արտաքին կերպով ալ յայտնուէր ժողովրդին, որ արտաքինով կապեր, եւ զգալի կերպով պէտք էր ներգործէր աշակերտաց, որոնց վրայ դեռ շատ տկար էր իմանալի դրութեան ազդեցութիւնը: Այդ է բուն պատճառը, որ Աւետարանին սկզբնաւորութեան ատեն հրաշքներ եւ հրաշալիքներ յաճախ կը կատարուէին եւ միեւնոյն պահանջից հետևանքն էր, որ Հոգւոյն զօրութեան եւ շնորհաց աշակերտներուն վրայ իջնել եւ հանգչիլն ալ արտաքին հրաշքներով յայտնուեցաւ»⁸:

Հոգեգալստյան տոնի հոգևոր խորհրդի որպէս ընդհանրացում Օրմանյանը այնուհետև գրում է. «Հրէից ծածկամուտ պահուտողները հանկարծ յամարձակ եւ աննկուն քարոզիչներ կը դարձնէ: Յիսուսին հետեւող երեւնալով դժուարութեանց չբաղխելու համար փախչողները արիասիրտ նահատակներ կը կազմէ: Գալիլիոյ ծովակին առաջ ձկնորսները աստուածուսոյց վարդապետներու կը փոխէ եւ այս կերպով Ավետարանը Երուսաղեմէն սկսելով մինչեւ ի ծագս երկրի կը տարածէ եւ կը հաստատէ»:

Հին Ուխտի Պենտեկոստեի և Նոր Ուխտի Հոգեգալստյան տոների միջև եղած ընդհանրությունը Օրմանյանը հետևյալ զուգահեռով է ներկայացնում՝ վկայակոչելով հայրաբանական ավանդույթը. «Հոգւոյն Գալստեան Պենտեկոստեին տօնին յարակցիլը խորհրդաւոր նշանակութիւն մը ունեցաւ, որովհետեւ Հին տօնը Մինէական օրինաց տուուչութեան եւ Հին Ուխտի հռչակման յիշատակն էր, որ նոյն տօնն ալ քրիստոնէական օրինաց տուուչութեան եւ Նոր Ուխտի հռչակման յիշատակն եղաւ: Եւ ինչպէս հին տօնին բնական երախայրիքները կընծայուէին Աստուծոյ, նոր տօնին ալ բանական երախայրիքները Աստուծոյ ընծայուեցան, քրիստոնէական եկեղեցւոյ անդրանիկ քարոզիչները խօսեցան եւ քրիստոնէական եկեղեցւոյ անդրանիկ հաւատացեալները մկրտուեցան»⁹:

⁶ Գրիգոր Տաթևացի, Ձմերան հատոր, էջ 171:

⁷ Նույն տեղում, էջ 290:

⁸ Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, Ազգապատում, էջ 1017:

⁹ Նույն տեղում:

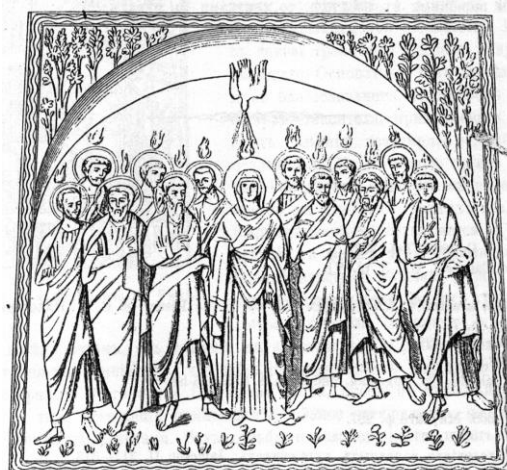
Հոգեգալստյան տոնը կատարվել է դեռևս առաքելական շրջանից, և տոնի հոգևոր խորհրդի մեկնությունը գտնում ենք Ընդհանրական Եկեղեցու վաղ շրջանի հայրերի գործերում, իսկ պատկերային հայտնի հնագույն արտահայտությունը՝ Ռաբուլայի Ավետարանում: Հոգեգալստյան նկարների պատկերագրությունը խարսխված է Սուրբ Հոգու էջքի «Գործք Առաքելոցի» պատմության վրա, համաձայն որի, 12 առաքյալները հավաքվել են Վերնատունը խորհրդանշող շինությունում, որի վերին կենտրոնական մասից, աստվածային երկինքը խորհրդանշող կապուտակ կիսաբոլորակից վայր է իջնում աղավնաձև Սուրբ Հոգին, որից կամ երկինքը խորհրդանշող բոլորակից աստվածության լույսով իջնում և առաքյալների վրա են հանգչում հրեղեն լեզվակները:

Պատկերների կենտրոնական մասում ծածկոցով (վարագույրով) պատված սրբության տապանակն է: Մի շարք պատկերներում սրբության խորհրդի վրա է հանգչում աղավնաձև Սուրբ Հոգին:

Հոգեգալստյան ժամանակ թեև չի նշվում, որ Տիրամայրը ևս Վերնատանն էր, սակայն, քանի որ Համբարձումից հետո Տիրամայրը առաքյալների հետ Վերնատանն էր, ուստի պատկերների մի մեծ խմբում Տիրամայրը ներկայացված է առաքյալների կենտրոնում: Հոգեգալստյան ժամանակ Տիրամորը կենտրոնում պատկերելը նաև շարունակությունն է Համբարձման պատկերագրական ավանդույթի: Այն, սակայն, նաև հոգևոր-այլաբանական մի կարևոր խորհուրդ ևս ունի: Վերնատանը Սուրբ Հոգու էջքով հաստատվեց քրիստոնեական Եկեղեցին, և Տիրամայրն այստեղ խորհրդանշում է եկեղեցին, որի համար նա պատկերվում է կենտրոնում, առաքյալներից առավել մեծ և ընդգծված դիրքով, և նույն այս պատճառով պատկերագրական մի խմբում Սուրբ Հոգին իջնում է ոչ թե եկեղեցու՝ բեմը խորհրդանշող Սրբության խորհրդի, այլ Տիրամոր վրա:

Քանի որ Համբարձմանը հաջորդեց Հոգեգալուստը, ուստի Տերունական պատկերաշարում ևս այս երկու թեմաները իրար են հաջորդում՝ իրար կապված լինելով պատկերագրական մի շարք ընդհանրություններով, որոնք արդեն վեցերորդ դարում լավագույնս արտացոլվել են Ռաբուլայի Ավետարանում:

Այստեղ ևս, ինչպես Համբարձման տեսարանում, Հոգեգալուստն, ասես, տեղի է ունենում Ձիթենյաց լեռան վրա: Երկու մանրանկարներում էլ նույն բնապատկերն է՝ Ադամական մեղանշման փշաբերությունից հետո (տե՛ս Ծննդ. Գ 18) Քրիստոսի հառությամբ ծաղկաբեր դարձած երկրով և Ձիթենյաց լեռը խորհրդանշող ձիթենիներով:

ՀՈԳԵԳԱԼՈՒՄՏ
Ռաբուլայի Ավետարան

ՆԱՄԱՐԱՐՁՈՒՄ
Ռաբուլայի Ավետարան

Կիսականարն է միայն, որ խորհրդանշական ձևով հուշում է, որ Սուրբ Հոգու էջքը տեղի է ունենում ոչ թե նախորդ պատկերի նման Ձիթենյաց լեռան վրա, այլ Վերնատանը:

Երկու մանրանկարների կենտրոնում էլ Տիրամայրն է, ում աջ և ձախ կողմերում գտնվում են առաքյալների երկու խմբերը, որոնք գլխավորում են Պողոս և Պետրոս առաքյալները: Պողոս առաքյալը թեև ոչ թե Հոգեգալստի, ու առավել ևս Համբարձման ժամանակ դեռևս առաքյալների շարքը չէր դասվել, սակայն նրա ներկայությունը երկու պատկերներում էլ, որպես հեթանոսաց առաքյալ, խորհրդանշում է, որ Ավետարանը քարոզվելու է նաև հեթանոսներին:

Կրակե լեզվակները հանգչում են առաքյալների և Տիրամոր լուսապսակների վրա՝ խորհրդանշելով Սուրբ Հոգու էջքը:

Տիրամոր լուսապսակը, ի տարբերություն առաքյալների, ոչ թե ոսկեղեն է, այլ կապույտ և ավելի մեծ, որով առանձնանում է առաքյալներից: Տիրամոր լուսապսակին ոչ միայն կրակե լեզվակն է, այլև աղավնաձև Սուրբ Հոգուց իջնող լույսի ճառագայթները:

Թեև «Գործք Առաքելոցում» ասվում է. «Նրանց երևացին բաժանված լեզուներ, նման բոցեղեն լեզուների, որոնք և նստեցին նրանցից յուրաքանչյուրի վրա» (Բ 3), սակայն, առաքյալների վրա հանգչող լեզուներից բացի, որպես Սուրբ Հոգու նշանակ պատկերվում է նաև աղավնին, ինչպես որ Մկրտության տեսարանում է, համաձայն ավետարանական հետևյալ խոսքերի. «Եվ երբ Հիսուս մկրտվեց, իսկույն ջրից դուրս ելավ, եվ ահա երկինքը բացվեց Նրան, և Նա տեսավ Աստծո Հոգին, որն իջնում էր ինչպես աղավնին և գալիս էր Իր վրա» (Մտթ. Գ 16, տե՛ս նաև Մրկ. Ա 10, Դուկ. Գ 22):

Հիսուսի մկրտության հետ Հոգեգալստյան տարվող հոգևոր-պատկերազրական զուգահեռով Վերնատանը ևս, ինչպես Հորդանանում, վերևում աստվածային երկինքը խորհրդանշող կիսաբոլորակն է, որից վայր է իջնում աղավնակերպ Ս. Հոգին: Հորդանանում Ս. Հոգին եթե հանգչում էր Հիսուսի վրա, ապա Հոգեգալստյան պատկերներում Քրիստոսի հիմնած եկեղեցին խորհրդանշող Տիրամոր կամ եկեղեցու սեղանին, ուր սրբության ծածկյալ խորհուրդն է:

Սուրբ Հոգին երբեմն պատկերվում է ոչ թե աղավնաձև, այլ վար պարզված Աստվածային Աջով: Անդրադառնալով այն հարցին, թե ինչու Ս. Հոգին երբեմն Աստվածային Աջով է պատկերվել, Հ. Քյոսեյանը վկայակոչում է Անանիա Սանահնեցու, Վանական վարդապետի և Գրիգոր Տաթևացու մեկնություններն այս մասին¹⁰: Այսպես, Վանական վարդապետը իր «Խրատ դաւանութեան» գործում գրում է. «Հայր՝ անձն, Որդին՝ գոյացութիւն. **Հոգին՝ բազուկ էւ ի բազկէն՝ մատն**»՝ ընդգծված այս հատվածի համար վկայակոչելով ավետարանական «Ես մատամբն Աստուծոյ հանեմ գդեւս» (Դուկ. ԺԱ 20) խոսքերը¹¹:

Նույն այս միտքը Գրիգոր Տաթևացին ձևակերպում է հետևյալ կերպ. «Մատն Աստուծոյ կոչի Հոգին Սուրբ... նախ որպէս մատն է յէութենէ մարմնոյն, այսպէս եւ Հոգին

¹⁰ Տե՛ս Հ. Քյոսեյան, Հայ միջնադարյան կերպարվեստի աստվածաբանության շուրջ, «Դրվագներ հայ միջնադարյան արվեստի աստվածաբանության» գրքում, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 24-26:

¹¹ Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխտ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 341:

Սուրբ Է յեութենէ Աստուծոյ»¹²:

Հոգեգալուստը համարվել է հրով մկրտություն, որով մկրտվեցին առաքյալները: Հորդանանում ջրով և Վերնատանը հրով մկրտվելու մասին Ընդհանրական Եկեղեցու հայրերից Գրիգոր Նազիանզացին գրում է. «Ձեզոթին Քրիստոսի եւ զԻւրն եւս յայտ առնիցէ, զի ուր զմեղս թողուլ պէտք եւ ժամանակ է, հեզոթին յառաջեսցէ: Իսկ աստ հուր, զի յետ ընդունելոյ ումէք զպարգեսս, ապա եւ դատաստանք պահեալ կան եւ հուր երկայն եւ տանջող զոչ հաւանեալսն»¹³: Ի հավաստումն ասվածի, Նազիանզացին վկայակոչում է Հովհաննէս Մկրտչի՝ «Նա մկրտեսցէ զձեզ նախ հոգւով Սրբով աստ եւ ապա հրով անդ»:

Հայկական մանրանկարչության մեջ Հոգեգալստյան հնագույն մանրանկարը գտնում ենք XI դարում գրված Մուղնիի Ավետարանում (Երևանի Մատենադարան, ձեռ. հմ. 7736):

Մուղնիի Ավետարանը ներկայացնում է պատկերագրական արդեն ձևավորված կանոնը՝ Վերնատանը հավաքված առաքյալներով և Աստվածային երկինքը խորհրդանշող կիսաբոլորակից Սուրբ Հոգու իջնելով, նրանց վրա իջած բոցեղեն լեզվակներով:

Առաքյալների երկու խմբերը զխավորում են Պողոս և Պետրոս առաքյալները: Թեև Պողոս առաքյալը այդ ժամանակ դեռևս ընտրված չէր, սակայն նա որպես հեթանոսաց առաքյալ Պետրոսի կողքին պատկերվում է թե՛ Հոգեգալստյան և թե՛ Համբարձման պատկերներում:

Այստեղ Տիրամայրը պատկերված չէ, թեև սովորաբար առաքյալների կենտրոնում, Համբարձման պատկերների հետևողությամբ, ներկայացվում է Ամենասրբուհի Կույսը: Պատկերագրական գրեթե ընդհանրացված ավանդույթով պատկերագրական կոմպոզիցիայի ստորին մասի կենտրոնում՝ կիսախորանի մեջ, պատկերվում են «Ժողովուրդները» և այս մանրանկարում ևս հեղինակը աշխատել է շեշտված ձևով նրանց պատկերել տարբեր տարազներով, որը խորհրդանշում է, որ նրանք տարբեր ժողովուրդներ են ներկայացնում՝ համաձայն «Գործք առաքելոցի» այն խոսքերի, թե Հոգեգալստյան ժամանակ «Երբ այս ձայնը լսվեց, բազմությունը հավաքվեց ու խոնվեց, որովհետև լսում էին, որ նրանք խոսում էին իրենցից յուրաքանչյուրի լեզվով: Ամենքը հիանում էին և զարմանում, ու միայնաց ասում էին. «Չէ՞ որ սրանք բոլորը, որ խոսում են, գալիլիացիներ են, բայց ինչպես է, որ մենք նրանց լսում ենք մեր յուրաքանչյուրի բարբառով, որ ծնված օրից խոսում ենք: Մենք՝ պարթևներ, մարեր և իլամացիներ, և նրանք, որ բնակվում են Միջագետքում, Հրեաստանում և Գամփքում, Պոնտոսում և Ասիայում, Փոյուգիայում և Պամփյուլիայում, Եգիպտոսում և Կյուրենիայի հարևան Լիբեայի շրջաններում, և Հռոմից եկածներ՝ թե՛ հրեաներ և թե՛ հրեության դարձածներ, կրեսացիներ ու արաբներ, լսում ենք, որ նրանք խոսում են մեր լեզուներով Աստծու մեծագործությունների մասին» (Գործք Բ 6-11):

Հոգեգալստյան ժամանակ Վերնատանը տարբեր լեզուներով խոսելը զուգահեռի մեջ է դիտվել Բաբելոնյան աշտարակաշինության ժամանակ լեզուների բաժանման հետ, թե այն ժամանակ Աստված տարբեր լեզուներով բաժանեց մարդկանց, իսկ Վերնատանը միավորեց. ինչպես Հովհան Ոսկեբերանն է գրում. «Ձի զբաժանեալսն յաշտարակէն և ի բազմաստուածութիւն ցրուեալսն ի մի աստուածապաշտութիւն ժողովեսցեն սիրով: Եւ որպէս անդ մի լեզուն ի բազումս եղև բաժանեալ, նոյնպէս և աստ

¹² Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 61-62:

¹³ Մեկնություն գործոց Առաքելոց խմբագիր արարեալ նախնեաց յՈսկեբերանէ եւ յԵփրեմէ, Վենետիկ, 1839, էջ 46:

բազում լեզուքն ի մի մարդ եղև ժողովեալ: Զի մի և նոյն Հոգւոյն գործ էր աստ և անդ»¹⁴:

Աշտարակաշինության ժամանակ բաժանելու և Վերնատանը միավորելու մասին Ներսես Լամբրոնացին Հոգեգալստյանը նվիրված ճառում ասում է. «Եւ զամենայն մարդիկ, որ յաշտարակէն բաժանեալ էին ի բազմաստուած մոլորութիւնս, միաւորեաց ի մի աստուածգիտութիւն ճշմարիտ երեք անձնական զօրութեանդ, յամենայն լեզուս զմի Աստուած փառաւորել ուսոյց Աւետարանին քարոզութեամբ ընդ ամենայն տիեզերս»¹⁵: Այսպիսով, նման մեկնաբանությամբ ասվում է, որ առաքյալների՝ տարբեր լեզուներով խոսելը խորհրդանշում էր, որ Ավետարանը քարոզվելու էր աշխարհի ժողովուրդների լեզուներով:

Նման մեկնաբանությամբ կարելի է նաև ենթադրել, որ առաքյալներից յուրաքանչ-յուրը Վերնատանը խոսեց այն լեզվով, որով նրան վիճակված էր քարոզելու, և քանի որ Հայաստանի առաքյալը Թադեոսն էր, ուստի Լամբրոնացին նրա համար գրում է. «Թադեոսն այն տիւմար՝ տեսէք որքան վայելուչ Մեծաց Հայոց զբանս իւր ասէ»¹⁶:

Նման բնորոշումը անդրադարձն է այն ըմբռնման, որ Հոգեգալստյամբ անուս ձկնորսներն ու մաքսավորները լցվեցին Սուրբ Հոգով և դարձան Տիրոջ խոսքը քարոզող առաքյալները:

Հոգեգալստյան պատկերներում խորանում պատկերվող տարբեր ազգությունների ներկայացուցիչները խորհրդանշում են «Գործք Առաքելոցում» հիշված ժողովուրդներին և ընդհանրապես բոլոր այն ժողովուրդներին, որոնց քարոզելու էր Ավետարանը: Բյուզանդական պատկերագրությունում հատկանշական է, որ 8-10-րդ դարերում «Ժողովուրդներին» աստիճանաբար փոխարինում է մի ծերունի՝ ձեռքին մի գլխանոց պահած, որում գտնվում են 12 գալարափաթեթներ: Սև ֆոնին պատկերվող այս ծերունուն, որի գլխավերևում սովորաբար գրված է լինում *o kosmos*՝ «Ամբողջ աշխարհը», տարբեր մեկնաբանություններ են տրվել (նկ. ա):

Դեռևս 19-րդ դարի վերջում այն միտքն է հայտնվել, որ ծերունու տեղը սկզբնապես պատկերված է եղել Հովել մարգարեն, ում «Եվ պիտի լինի սրանից հետո, վերջին օրերին, որ Իմ հոգուց պիտի թափեմ ամեն մարդու վրա...» (Հովել Բ 27-31) խոսքերով Պետրոս առաքյալը Հոգեգալստյան ժամանակ դիմում է Երուսաղեմում հավաքված ժողովուրդներին (Գործք Բ 16-21)¹⁷:

Նույն այս շրջանում պրոֆեսոր Ուսոնը ենթադրել է, որ այս ծերունին ներկայացնում է Դավիթ մարգարեին: Իր այս տեսակետը հիմնավորելու համար վկայակոչում է Ռաբուլայի Ավետարանի Մատաթիայի ընտրության մանրանկարը, որտեղ 11 առաքյալները պատկերված են կիսաշրջանում, իսկ այն տեղում, ուր հոգեգալստյան պատկերներում ներկայացված են ծերունին կամ ցեղերն ու ժողովուրդները, կանգնած են 12-րդ առաքյալը դառնալու երկու թեկնածուները՝ Հովսեփ Բարսաբեն և Մատաթիան, որին էլ ընկնելու էր վիճակը (Գործք Ժ 3-26): Ըստ Ուսոնի, քանի որ Հոգեգալստյան ժամանակ ևս առաքյալները պատկերվում են կիսաշրջանաձև նստած, և Մատաթիան արդեն նրանց հետ է, ապա կիսախորանի այդ տեղը դատարկ էր մնալու: Որպեսզի այն դատարկ չմնար, ինչպես նաև թեմատիկ-պատկերային կապ ստեղծվեր Մատաթիայի ընտրության և Հոգեգալստյան պատկերների միջև, դատարկ այդ տարածությունում նկարիչները պատկերել են Դավիթ մարգարեին, որի խոսքերով է Պողոս առաքյալը հիմնավորում Հուդայից հետո 12-րդ առաքյալի ընտրությունը (Գործք Ա 20-

¹⁴ Մեկնություն գործոց առաքելոց, էջ 48:

¹⁵ Ճաշոց Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, 1881, էջ 460:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 470:

¹⁷ См. у Н. Покровский, Евангелие в памятниках иконографии, Москва, 1892, стр. 458:

21): Ծերունու գլխանոցի 12 գալարներն էլ, ըստ այս մեկնաբանության, խորհրդանշում են Մատաթիայի ընտրության ժամանակ վիճակ հանելը և առաքյալների՝ 12-ը լինելը:

Ուսուրը այնուհետև գրում է, որ Ծերունին՝ Դավիթ մարգարեն, կամարով անջատված է առաքյալներից, որովհետև Վերնատան մասնակիցների թվին չի պատկանում: Նա, ի տարբերություն առաքյալների, կիսով չափ և մուր տեղում է պատկերված, որովհետև Հին Ուխտին է պատկանում:

Նման մեկնաբանությունը մերժում է բյուզանդական պատկերագրության խոշոր գիտականներից Ն. Պոկրովսկին փաստարկումների հետևյալ ընթացքով: Ծերունու կամ թագավորի պատկերը սովորաբար ունենում է հունարեն «Ամբողջ աշխարհը» մակագրությունը: Վկայակոչելով մի քանի թեմատիկ այլ մանրանկարներ, որոնցում, ինչպես Հոգեգալստյան պատկերներում կիսաշրջանի մեջ պատկերված է նույն այս թագավորը, Պոկրովսկին գրում է, որ մանրանկարներից մեկի տեքստային բացատրությունում ասվում է, որ աշխարհը խորհրդանշող թագավորը մուր վիճակի մեջ է պատկերվում, որովհետև մարդկային աշխարհը թաղված է մեղքի խավարում և գտնվում է դժոխքի իշխանության տակ¹⁸:

Պոկրովսկին վկայակոչում է նաև հունական պատկերասույց գրքից մի պատկերի այն բացատրությունը, որում ասվում է, որ նկարի մի տարեց մարդու Հոգեգալստյան պատկերների Աշխարհի նման¹⁹:

Համանման մի շարք օրինակների հիման վրա Պոկրովսկին այն եզրակացությանն է հանգում, որ սկզբնապես եղած «Ժողովուրդների» թիվը գնալով կրճատվել է, քանի որ խորանաձև շրջանում հնարավոր չէր ծավալվել, և թեմատիկ գեղարվեստական ընդհանրացմամբ նրանց փոխարինել է ծերունադեմ թագավորը և որպեսզի շեշտվի, որ նա բյուզանդական մտածողությամբ որպես թագավոր ներկայացնում է ժողովուրդներին, նրա գլխավերևում սկսել է գրվել Աշխարհ²⁰:

Բյուզանդական մանրանկարներում եթե «Ժողովուրդներին» փոխարինել է Աշխարհը՝ ծեր թագավորը, ապա հայկական մանրանկարչությունում գերիշխող պատկերագրական ձևը շարունակել է մնալ ժողովուրդների պատկերումը: Հայկական մանրանկարներում ժողովուրդների կենտրոնում, սակայն, հաճախ պատկերվում է այս թագավորը, որով հայկական մանրանկարներում փաստորեն իրար շաղկապված ենք գտնում Հոգեգալստյան բյուզանդական հին և նոր ավանդույթները: Հայկական մանրանկարների պատկերագրական այս տիպի քննությունը մեզ բերում է այն եզրահանգմանը, որ ծերունին կամ թագավորի նախատիպը սկզբնապես Դավիթ մարգարեն է եղել, և պատկերագրական այս մոտիվը իր հետագա զարգացման և տրանսֆորմացիաների ընթացքում է կորցրել իր սկզբնական իմաստը: Պատկերագրական մի խմբում «Ժողովուրդների» կենտրոնում ոչ միայն այս ծեր թագավորն է, այլև նրա գլխից ելնող մի ճյուղավորում կիսախորանի վերին մասում ուղղակիորեն կապվում է ծածկյալ խորհրդի կամ բեմի հետ, որը Նոր Ուխտում խորհրդանշում է Քրիստոսի գոհաբերությունը՝ բանական պատարագը (նկ. գ. Ավետարան, Ս. Էջմիածնի ձեռագրատուն, ձեռգ. հմր 131, թերթ 10ա, Մոկս գավառ, նկ. դ. Ավետարան, Ս. Էջմիածնի ձեռագրատուն, ձեռգ. հմր 463, թերթ 10ա, 1563 թ., Գանձասար, նկ. գ. Ավետարան, Ս. Էջմիածնի ձեռագրատուն, ձեռգ. հմր 203, թերթ 16ա, 1624 թ., Խիզան):

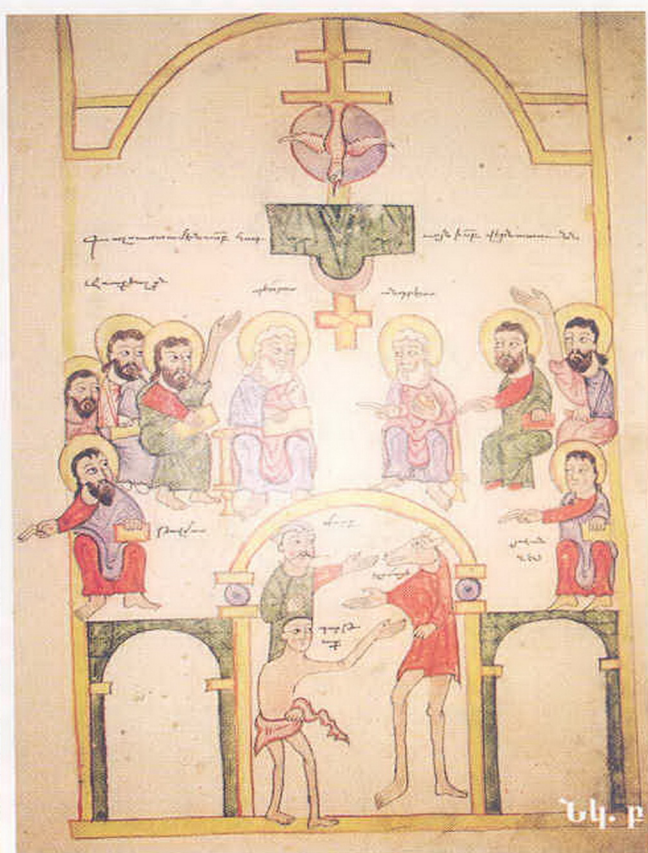
Ծեր թագավորից մինչև ծածկյալ խորհուրդը ձգվող այս ճյուղավորումը ուղղակիորեն խորհրդանշում է Եսայու մարգարեության «Եւ բխեցէ գաւազան յարմատոյն

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 463:

¹⁹ Նույն տեղում:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 464:

Յեսսեայ» խոսքերը՝ ներկայացնելով Քրիստոսի ծննդաբանության ընդունված պատկերագրական ձևը, որը որպես գավազան սկզբնավորվում է Դավթից:

Եթե ընդունենք, որ Հոգեգալստյան պատկերների ստորին մասում ներկայացվող թագավորը Դավիթ մարգարեն է, որից ճյուղավորվում և վեր է բարձրանում Հեսսեի արմատից բխած գավազանը, ապա դրանով Հոգեգալստյան այս պատկերներում իրար են կապվում Հին և Նոր Կտակարանները:

Անհրաժեշտ է նշել, որ անգամ այն մանրանկարներում, ուր չկա այս ծերունին, միևնույն է, պահված է ճյուղավորումը, որը ներքևի կիսախորանից տարածվում է դեպ առաքյալներից յուրաքանչյուրը և վերին խորանը (նկ. Ը, Մալաթիայի Ավետարան, Թորոս Ռոսլին, 1267-1268 թթ., Երևանի Մատենադարան, ձեռգ. հմր 10675, թերթ 305ա):

Հոգեգալստյան շարականներում ևս Հեսսեի գավազանը ամենահաճախադեպ հանդիպող հոգևոր-բանաստեղծական պատկերներից է, որը ևս վկայում է, որ նրա պատկերային համարժեքն է մանրանկարների թագավորը՝ Դավիթ մարգարեն: Հոգեգալստյան շարականներից մեկում ասվում է.

*Որ ի վերայ բրդխեալ գաւազանին Յեսսեայ
Հանգեար եօթնարփեան շնորհօր,
Հոգի Աստուծոյ և խորհրդոյ, հոգի հեգութեան և զօրութեան,
Հոգի իմաստութեան և գիտութեան²¹:*

«Ժողովուրդների» շարքում հայկական մանրանկարներում ի թիվս այլատարազ ժողովուրդների, ներկայացվում է և շնագլուխ մեկը (նկ. է, Ավետարան, Երևանի Մատենադարան, XIII դ. կես, ձեռգ. հմր 7644, թերթ 10ա, նկ. ա, Ավետարան, Ավագ Ծաղկող, Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի հավաքածու): Ինչպես գրում է Պոկրովսկին, այս շնագլուխը հանդիպում է նաև վրացական մանրանկարներում²²:

Արդ, ո՞վ է այս շնագլուխը:

Այս հարցի պատասխանը գտնում ենք «Ժողովուրդների» գլխավերևում կատարված մակագրություններում: Ինչպես որ բյուզանդական մանրանկարներում Թագավորի գլխավերևում գրված է Աշխարհ, այնպես էլ հայկական մանրանկարներում «Ժողովուրդների» գլխավերևում գրվում է նրանցից յուրաքանչյուրի անվանումը ըստ «Գործք Առաքելոցում» Հոգեգալստյան ժամանակ հիշված ժողովուրդների՝ մարք, պարթևք, իմամացիք կամ ելամացիք: Առավել հաճախ գրված է լինում **պարթևք և ելամացիք**: Անհրաժեշտ է նշել, որ **ելամացիք**-ը միշտ գրված է լինում շնագլխի վերևում, որով նա ներկայացնում է ելամացիներին կամ իլամացիներին: Այժմ փորձենք ներկայացնել, թե այս մակագրությունը կրողը ինչու է շնագլուխ ներկայացվում: Ծննդոց գրքում ասվում է. «Սեմի որդիներն են Ելամը, Ասուրը, Արփաքսադը, Լուդն ու Արամը» (Ժ 22): Ելամացիները կամ իլամացիները համարվում են սերված այս Ելամից: Ելամացիների մասին Շիրակացին գրում է. «Ընդհանուր Ասիայի երեսունմեկերորդ երկրամասը Ելարմացոց երկիրն է, այսինքն՝ Խուժաստանը»²³:

Խուժաստանը հայ մատենագրության մեջ ծանոթ է Անհուշ բերդով, և այս երկրամասն են արքտրվել Վարդանանց շարժման մի շարք մասնակիցներ: Փավստոս Բուզանդը գրում է, որ Արշակը բանտարկված էր «Անդմրջն բերդում, Խուժաստան երկրում» (Ե դպր., գլ. Ե): Բուզանդը նաև գրում է, որ Փառանձեմին սպանելուց և Արտա-

²¹ Ձայնքաղ Շարական, Վաղարշապատ, 1888, էջ 295:

²² Н. Покровский, նշվ. աշխտ., էջ 456:

²³ **Անանիա Շիրակացի**, Մատենագրություն, աշխտ. Ա. Գ. Աբրահամյանի և Գ. Բ. Պետրոսյանի, Երևան, 1979, էջ 305:

գերս ամբողջ գրավելուց հետո «գերինների ամբողջ բազմությանը տարան բնակեցրին մի մասը Ասորեստանում, մյուս մասը՝ Խուժաստան երկրում (Դ դպր., գլ. ԾԵ):

Նույն ձևով Վարդանանց ժամանակ Հազկերտը Տիգրոն հասած հայ նախարարներին որպես սպառնալիք ասում է, թե ձեր կանանց ու որդիներին Խուժաստան քշել կտամ²⁴:

Ե. Տեր-Մինասյանը Պարսկաստանի նահանգ Խուժաստանի մասին գրում է, որ այստեղ «աքսորվում էին հանցավոր համարվածների կանայք և որդիները՝ արքունի կալվածքներում աշխատելու համար: Գտնվում է Հին Բաբելոնից դեպի արևելք, Պարսից ծոցից դեպի հյուսիս»²⁵:

«Հայկազյան բառարանը» գրում է, որ *խուժիկ* բառից են ծագում *խուժ* և նմանաբնույթ բառերը, ինչպես օրինակ *խուժադուժ*, *խուժել*, *խուժան*: Խուժիկ բառի համար էլ ասվում է՝ «Խուժիկ բնակիչ Խուժաստանի»: «Հայկազյան բառարան»-ի խուժ-ով սկսվող բառերի ներքո բերված վկայությունները ցույց են տալիս, որ Խուժաստանը հայ մատենագրության մեջ ընկալվել է որպես հեռավոր և բարբարոսական մի երկիր:

Խուժադուժ և բարբարոս են համարվել նաև Եթովպացիները, որոնք Հոգեգալստյան բյուզանդական պատկերներում ներկայացվում են որպես թուխ և բարբարոս: Նույն ձևով «Հայկազյան բառարանում» է ասվում. «Եթովպացին խուժադուժ մի էր այր բարբարոս»: Անանիա Շիրակացին Եթովպիան Ներքին Եգիպտոս է անվանում²⁶:

Աշտարակաշինությունից հետո տարբեր ժողովուրդներին տրված լեզուները Եդիշեն այսպես է բնորոշում. «...փափուկ՝ հելլենն, սաստիկ՝ հռոմայեցին, սպառնական հոնին, աղաչական ասորին, պերճական պարսիկն, գեղեցկազարդ ալանն, ծաղրական գոթն, տափախոս և խաւարաձայն՝ եգիպտացին, ճճուողական՝ հնդիկն, համեղական՝ հայն, որ կարէ զամենն յինքն ամփոփել»²⁷: Եգիպտացիները այստեղ տափախոս և խաւարաձայն են անվանվում եթովպացիների, ըստ այդմ և ելամացիների նման բարբարոս և խուժադուժ լինելու համար: Անտիկ գեղագիտության չափանիշներով, բարբարոսների լեզուն խուժադուժ էր, և բարբարոս բառն ինքը ծագել է նրանց խուժադուժ արտաբերումից:

Նույն ըմբռնմամբ, բարբարոսների հաջորդ թերությունը գազանաբարո և գազանաղեն լինելն էր, որը սերտորեն կապվում էր նրանց արտաբերման հետ, թե այդ պատճառով դժվար էին խոսում: Այստեղից է գալիս և բարբարոսների հեռավոր երկրները շնագլուխների և մարդակերների երկիր անվանելը: Անդրեաս և Մատթեոս առաքյալների համար եկեղեցական ավանդությամբ և պարականոն պատմություններով ասվում է. «Եւ տեսեալ Անդրէի զգազանաբարոյ մարդկանն»²⁸: Այնուհետև ասվում է, թե առաքյալը «գտեալ նաւավար յազգէն շանագլխաց», հասնելով նրանց երկիրը՝ «քարոզեաց շանագլխաց ազգին մարդակերաց»:

Հայ սրբախոսական գրականությամբ պահպանվել և «Յայսմաւորքներով» մեզ է ավանդվել Քրիստափոր շնագլխի, որն հայ մատենագրական աղբյուրներում անվանվում է շանագլուխ, վկայաբանությունը: Նրա համար ասվում է. «Էր այր մի շանագլուխ յազգէ սկիւթացոց, որոյ անուն էր մարդարիտ և կոչեցաւ Քրիստափոր»²⁹: Ի դեպ, նրա վկայաբանությունը կապվում է հենց լեզվախոսության շնորհի հետ, թե նա Աստծուց խնդրում է, որ իրեն հունարեն խոսելու և Ավետարանը քարոզելու շնորհը

²⁴ Եդիշեն, Վարդանանց և հայոց պատերազմի մասին, աշխտ. Ե. Տեր-Մինասյանի, Երևան, 1989, էջ 97:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 421:

²⁶ Անանիա Շիրակացի, Մատենագրություն, էջ 278:

²⁷ Լ. Խաչիկյան, Եդիշեի «Արարածոց մեկնությունը», Երևան, 1992, էջ 249:

²⁸ Անկանոն գիրք Առաքելականք, Վիեննա, 1904, էջ 138:

²⁹ Ս. Էջմիածնի ձեռագրատուն, ձեռգ. հմր 74, թերթ 486բ:

ընձեռի, որից հետո «Մերձեցաւ հրեշտակն ի շրթունս նորա և առժամայն սկսաւ խօսել յստակ և պարզ յունարէն»: Ահա այսպէս հոգեգալստյան պատկերներում ժողովուրդների շարքում իլամացիները, որպէս բարբարոս Խուժաստանի բնակիչներ, պատկերվում են շնագլուխ, որոնց ևս հասու դարձաւ ավետարանական քարոզչությունը, որով առավել է փառավորվում Աստծո խոսքը: